

Medeltida tegelhus i Lund – en kort översikt

Av Anders Andréén

Var stenhus ovanliga i de danska städerna under medeltiden? Frågan ställdes för ett tag sedan av Hans Krongaard Kristensen och han kom fram till att tegelhus inte var så sällsynta som man har antagit, åtminstone inte i Viborg (1). Efter en ny sammanställning av topografiska uppgifter rörande det medeltida Lund (2) finns det all anledning att ställa frågan på nytt.

Sedan tidigare är ett 15-tal tegelhus kända i staden, men tack vare den senaste undersökningen kan betydligt fler spåras. Exakt hur många av dessa stenhus som är medeltida kan inte avgöras; minst 6 hus är med säkerhet uppförda vid mitten eller senare delen av 1500-talet. Men utöver dessa 6 byggnader har inte mindre än 32 säkert eller sannolikt medeltida tegelhus lokaliserats, vartill kommer indicier för ytterligare 5 sannolika fall. Av de 32 säkert belagda tegelhusen är 13 endast skriftligt omtalade, 14 både skriftligt och arkeologiskt kända, och 5 endast arkeologiskt kända. De icke skriftligt omtalade tegelhusen visar att det sammanlagda antalet byggnader ska räknas som ett minimum; troligen har det funnits fler.

Tegelhusens utformning är svärgripbar. Byggnaderna framträder i det skriftliga källmaterialet som »stenhus» (domus lapidea), vilket är ett vitt och oprecist uttryck. I några fall är husen närmare bestämda som »bodar» eller »badstuga», men i allmänhet tycks tegelhusen ha utgjort någon form av huvudbyggnad för respektive gård. Detta framgår framför allt av

det nästan formelaktiga sätt, på vilket tegelhusen omnämnes under medeltiden: »gård med stenhus». De arkeologiskt påträffade resterna består av fundament och ibland delar av dagemurar och de få bevarade husresterna är relativt små byggnader, med halvkällare och två ovanvåningar (se fig 1).

Tegelhusen tycks alltså genomgående ha varit hu-

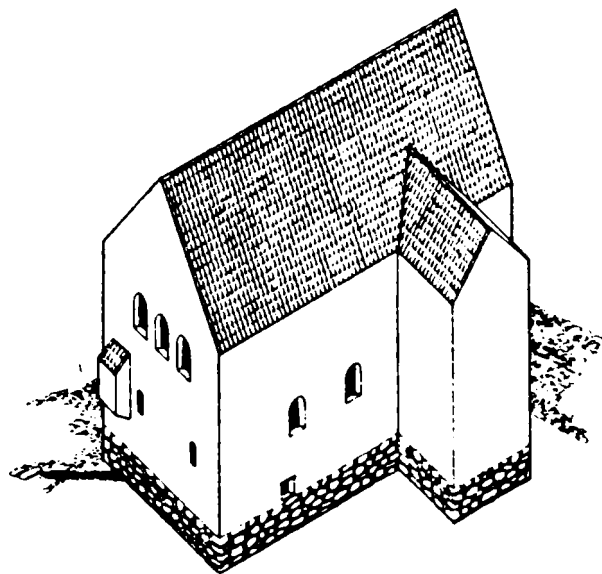

Fig. 1. Rekonstruktion av det så kallade »Kanikresidenset» i Lund. Tegelhuset omtalas första gången 1346, men kan efter en total byggnadsarkeologisk undersökning dateras till 1200-talet (3).

vudbyggnader för olika gårdar, för övrigt bebyggda med enklare hus, som sällan omtalas eller påträffas. Stenhusens framträdande roll och kanske också symboliska betydelse framgår inte minst av deras markerade lägen. Av 26 byggnader med känt läge har 22 legat direkt vid gatulinjen, ofta i själva gathörnen, medan endast 4 hus har haft ett mer eller mindre indraget läge, av samma typ som finns belagt i t ex København (4).

Utmärkande för dessa gårdar med tegelhus är den stora spridningen i staden. Förutom 6 hus i området mellan domkyrkan och torget finns det inga markerade koncentrationer av tegelhus (se fig 2). De flesta husen tycks alltså inte representera ett överskott, som är direkt knutet till den merkantila miljön vid torget.

Dateringen av tegelhusen är problematisk, eftersom de flesta byggnaderna är försvunna. En yngsta möjlig datering ger de äldsta skriftliga omnämningarna, men dessa uppgifter behöver inte spegla husens ålder, särskilt med tanke på att 5 stenhus inte ens är skriftligt omtalade. Några byggnader nämns t ex först på 1500-talet, men uppfattades då uttryckligen som »gamla« eller »förfallna«. De få byggnadsarkeologiska undersökningarna visar att åtminstone några hus har en överraskande hög ålder och kan hänföras till 1200-talet eller 12-1300-talet. Och även de skriftliga källornas »ante quem«-dateringar tyder på en hög ålder för flera tegelhus (se fig 3). Sammanlagt kan inte mindre än 11 stenhus med säkerhet dateras till perioden före 1400.

Gårdarna med tegelhus tillhörde nästan utan undantag kyrkliga institutioner vid reformationen (se fig 4), vilket inte är förvånande med tanke på att över 80 % av stadens tomter var knutna till kyrkliga institutioner vid denna tid. Många av tegelhusen ingick i gårdar, som fungerade som residens för kaniker och

Fig. 2. Rekonstruktion av Lund vid reformationen. Kartan markerar tomtindelning, kyrkliga institutioner (rastrerade ytor), sockenindelning (tjocka linjer och streck) samt säkra tegelhus (trekanter) och sannolika tegelhus (punkter).

vikarier vid domkapitlet och dessa residens var uttryckligen underhållna av jordrätten från särskilda »mensal«-gods, eller »bord«-gods. Likväl antyder de få äldre skriftliga uppgifterna om tegelhusen att byggnaderna inte i första hand ska förknippas med det

Arkeologisk datering	
1200-talet	2
1200-1300-talet	2
Äldsta omnämnande	
1300-talet	7
1400-talet	7
1500-talet	7*
1600-talet	5
*(varav 3 betecknade som »gamla«)	

Fig. 3. Översikt över arkeologisk datering och äldsta omnämnande av tegelhus i Lund.

kyrkliga innehavet. Många av gårdarna med tegelhus var ursprungligen inte i de kyrkliga institutionernas ägo, utan förvärvades efter hand, framför allt under 1300- och 1400-talet. Åtta av tegelhusen omtalas före eller i samband med att egendomarna förvärvades av kyrkliga institutioner och ytterligare minst 3 tegelhus är sannolikt äldre än de kyrkliga åtkomsterna. För 7 av dessa senare kyrkoägda gårdar finns uppgifter om innehavare under 1300-talet och dessa notiser visar att tegelhusen ska knytas till en stadsaristokrati, bestående av ett högre borgerskap (ofta med egendomar på landsbygden) och ett frälse (se fig 5). Det är en stadsaristokrati, eller ett »patriciat«, som har danska paralleller i såväl Roskilde som Ribe, och som tycks ha varit mycket framträdande i de högmedeltida kontinentala städerna (5). Tegelhusen kan alltså ses som en form av urbana huvudgårdar, till vilka framför allt en jordränta från landsbygden har varit knuten. Även om många av tegelhusen efter hand blev kyrkliga residens ändrades principiellt sett inte deras funktion, som urbana huvudgårdar.

Det kan vara fruktbart, även på ett kyrkkorättligt plan, att på detta sätt parallellisera tegelhusen i Lund

Domkapitlet	17
Domkyrkan	7
Stora Prästgillet	1
Sockenkyrkor	2
Kloster	4
Privat	2
Okänt	3
Summa	36

Fig. 4. Översikt över innehavet av gårdar, med säkra eller sannolika tegelhus, vid reformationen.

med huvudgårdar på landsbygden. Som nämnts låg tegelhusen mycket spridda i staden, men i förhållande till sockenindelningen förhållandevis jämnt, särskilt om man bortser från byggnader med särskild funktion (bodar och badstuga) (se fig 2). I de flesta socknar fanns inte mer än en eller två gårdar med tegelhus (se fig 6) och det skulle kunna innebära att det fanns ett samband mellan sockenbildning och gårdar med tegelhus. Kanske har stadens många sockenkyrkor, liksom landsbygdens (6), varit patronatskyrkor knutna till enskilda egendomar. Tegelhusen skulle generellt sett kunna markera den eller de egendomar till vilka patronatsrätten var knuten. Endast i ett fall kan denna idé bekräftas av skriftliga uppgifter. Släkten Krognos (till

Riddare	1
Väpnare	1
Borgmästare	1
Borgare	5

Fig. 5. Översikt över privata innehavare av sju gårdar med tegelhus under 1300-talet. Samtliga dessa gårdar kom genom donationer av det högre prästerskapet i olika kyrkliga institutioners ägo. Donatorerna är inte medräknade i uppställningen, eftersom de bara utgör ett mellanled vid egendomsförvärvet. Till översikten kan också läggas frälse släkten Krognos gård med två tegelhus. Denna gård var i släktens ägo åtminstone under perioden 1390-1617.

	Antal socknar
Utan tegelhusgård	7
1 tegelhusgård	7
2 tegelhusgårdar	4
3 tegelhusgårdar	1
4 tegelhusgårdar	2
5 tegelhusgårdar	1

Fig. 6. Översikt över fördelningen av gårdar med tegelhus i olika socknar. Bodar och badstuga är ej medräknade.

Krappertup) innehade 1475 patronatsrätten till S:t Botulfs kyrka och ägde i samma socken en stor gård, i vilken bland annat ingick det ännu bevarade »Krog-noshuset«.

Sammanfattningsvis kan sägas att denna korta översikt över de medeltida tegelhusen i Lund anger några nya tendenser gentemot vedertagna uppfattningar. Det gäller husens ålder och läge samt de ekonomiska och sociala sammanhang som kan knytas till byggnaderna. Många tegelhus i Lund tycks vara äldre än vad man vanligen förutsätter och deras läge är mycket framträdande, kanske knutet till en direkt symbolisk

betydelse. Flera tegelhus kan också förbindas med en jordägande stadsaristokrati och ska kanske både ekonomiskt och kyrkorättsligt tolkas som urbana huvudgårdar. – Principiellt sett innebär detta att begreppet »stenhus/tegelhus« inte kan betraktas som ett allmänt begrepp, synonymt med »senmedeltida borgarhus«, utan i stället måste tolkas utifrån skiftande tidsmässigt och rumsligt avgränsade sociala sammanhang.

Noter

1. Hans Krongaard Kristensen 1981 Var stenhuse sjældne i middelalderen? (MIV 10 1980).
2. Anders Andrén 1984 Lund – tomtindelning, ägostruktur, sockenbildning (Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer, Medeltidsstaden, rapport 56).
3. Claes Wahlöö 1971 Kanikresidenset – Ett medeltida bostadshus i Lund (Kulturens årsbok 1971).
4. Hans Henrik Engqvist 1976 Über die Gestaltung und Disposition des Bürgerhauses in Dänemark um 1500 (Acta Visbyensia V).
5. Ingrid Nielsen 1973 Bypatriciatet i Roskilde og Ribe og dets besiddelse af landgods indtil slutningen af det 15 århundrede (oftryckt specialeafhandling).
6. Jämför t ex Ebbe Nyborg 1980 Enkeltmænd og Fællesskaber i organiseringen af det romanske sognekirkebyggeri (Strejflys over Danmarks bygningskultur, festskrift til Harald Langberg).